

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת לך-לך, תשע"ד
מספר 1038מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"בְּמָה אֲדַע פִּי אֵיךְ שָׁנָה" – הבטחת הארץ וגלות מצרים

פינחס חליוה

כאשר הרמב"ם מתאר את דרכו של אברהם אבינו לאמונה בקב"ה, הוא מציג אותו כפילוסוף ענק, שסקרנותו המדעית הובילה אותו לחקור את העולם ולעמוד על סודות הבריאה. מהכרתו השכלית בלבד הוא הגיע למסקנה ברורה שיש בורא לעולם. מסקנה זו התבססה על הנחה מדעית בסיסית ולפיה כל גוף שנע חייב לנוע מכוחו של מניע. העולם שמונע בסדר מופתי ללא שינוי מונע מכוח גדול ממנו, והוא אשר מסדיר את תנועתו מאז בריאתו:

כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל ולחשב ביום ובלילה והיה תמה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו, לפי שאי אפשר שיסבב את עצמו, ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר אלא מושקע באור כשדים בין עובדי עבודה זרה הטפשים. ואביו ואמו וכל העם עובדין עבודה זרה והוא היה עובד עמהם ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מדעתו הנכונה. וידע שיש שם א-לוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא א-לוה חוץ ממנו.¹

למרות תיאור זה תגובתו של אברהם לדברי ה' מלמדת, לכאורה, על קטנות אמונה בה':

וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֹר כְּשָׂדִים לְתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ. וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי ה' בְּמָה אֲדַע פִּי אֵיךְ שָׁנָה (בר' טו: ז-ח).

בקשתו של אברהם לקבל הוכחה או סימן להבטחה זו שנתן לו הקב"ה העסיקה את חז"ל ופרשני התורה, וכולם הביעו תמיהה וניסו להבין את פשרה: הייתכן שגדול המאמינים בעולם ומי שכונה האדם הגדול בענקים,² שהמליך את הקב"ה בעולם, מטיל ספק בדברי ה'?

חז"ל נחלקו בשאלה זו: היו שסברו שאכן הוא נתפס לרגע של קטנות אמונה, ורגע זה חרץ את גורל צאצאיו לגלות מצרים ולשעבוד שארך 210 שנים. מסקנה זו עולה גם מהמשך הדברים של ה' לאברהם: "וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע פִּי גֵר יִהְיֶה וְרַעַף בְּאָרֶץ לֹא לָהֶם וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (שם, שם: יג). גם בדיון בגמרא סבר שמואל שאברהם הטיל ספק בדברי ד' והביא לשעבוד צאצאיו במצרים:

אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר: מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים...? ושמואל אמר: מפני שהפריז על מדותיו של הקדוש ברוך הוא, שנא': מה אדע כי אירשנה.³

ככיוון זה הולך גם המדרש הגדול: "ולא האמין לדבריו של הקב"ה אלא אמר: במה אדע כי אירשנה, מלמד שקרא תיגר. השיבו הקב"ה ידע תדע ונגזר על בניו להשתעבד".⁴ אחרים ראו בדבריו של אברהם אי-אמון וחוסר ביטחון עצמי ולא ספק בהבטחה של הקב"ה. לפי גישה זו אברהם לא האמין בעצמו וחשש שמא יחטא ולא יהיה ראוי להבטחה לרשת את הארץ.

* ד"ר עו"ד פ' חליוה הוא מנכ"ל-מייסד המכללה האקדמית אשקלון.

1 הרמב"ם, מהדורת קאפה, הלכות עבודה זרה א: ט-י.

2 מדרש בראשית רבה, מהדורת תיאודור אלבק, פרשה יד, לפסוק ביה' יד: טו.

3 בבלי נדרים לב, ע"א.

4 המדרש הגדול פרשת לך-לך, ט.

הרמב"ן ראה בתשובת אברהם ביטוי לתכונה שניחנו בה הצדיקים, שמרוב צניעותם לא מאמינים בעצמם שמא יחטאו בשגגה ויאבדו את הזכות שניתנה להם מראש. אברהם ראה שהוא מזדקן, וההבטחה של הקב"ה שניתנה לו בטרם עזב את ארץ מולדתו לא מתקיימת, ותלה זאת בעצמו שמא חטא בשגגה. רד"ק (טו:ח) מרחיב את רמת הסיכון שחוששים מפניו הצדיקים ופירש את דברי אברהם כביטוי לחשש מאבדן ההבטחה בשל אבדן דרך של צאצאיו ולא רק חשש מן החטא.

ירושת הארץ היא עניין לדורות, ולכן ביקש אברהם לדעת אם יהיו צאצאיו ראויים להבטחה ואם ישמרו את דרכי האבות כדי לזכות בארץ. לפי זה אברהם מבקש אות או סימן שזרעו יעמוד בתנאים הנדרשים לקיומה של ההבטחה שקיבל מאת ה'.

תשובה זו תואמת את הקבוע בברית בין הבתרים שנכרתה מיד לאחר דברי אברהם ושעוסקת בעיקר בקורות חייהם של צאצאיו של אברהם ומדגישה:

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע פִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעָנוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה... וְדָוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא שָׁלֵם עוֹן הָאֲמֵרִי עַד הֵנָּה (בר' טו:יג,טז)

ונשאלת השאלה: מה הקשר בין הבטחת הארץ לצאצאים לשעבוד מצרים ועוון האמורי? מדרש רבה שדן בשאלה זו אינו מסכים עם הדעה שלפיה אברהם ערער או הרהר על דבריו של הקב"ה או הביע ספק כלשהו, אלא ביקש לדעת באיזו זכות תתקיים ההבטחה. תשובת המדרש מפתיעה: "ר' חייא בר' חנינא אמר: לא כקורא תגר, אלא אמר לו באיזו זכות? אמר לו בכפרות שאני נותן לבניך".⁵

רש"י שמבסס את פירושו לפסוק על דברי המדרש מוסיף:

והאמין בה' – לא שאל לו אות על זאת, אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע.

ויחשבה לו צדקה – הקדוש ברוך הוא חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו. דבר אחר במה אדע, לא שאל לו אות אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות.

כיצד מתקשרים הקרבנות לשעבוד מצרים והבטחת הארץ? אומר הטור בפירושו על התורה (טו:ז):

מה תקנה תעשה לי שאירשנה, כי אני גר ביניהם וידחקוני שאכרות עמהם ברית לפרנסם ולכבדם וכן יעשו לזרעי עד עולם. אמר לו הקב"ה אעשה לך תקנה שיגלה זרעך מביניהם לארץ אחרת שלא ידחקום לכרות להם ברית ויהיו שמה עד דור רביעי וישובו הנה ויגרשום ויקחו את הארץ.

אברהם דואג את דאגתו של כל הורה יהודי השוהה בגלות שמא בניו ייטמעו בין הגויים מהשתלבות בתרבותם ושפתם של המקומיים. הדור שנולד בגלות לומד וגדל במקום עם ילדי המקומיים ונעשה אחד מהם ומדבר בשפת המקום. קשה מאוד להסביר לילד יהודי יליד המקום שאסור לו להתחתן עם בת המקום רק בגלל שהיא שייכת לדת אחרת או לא שייכת לדת כלשהי. הלוא היא גדלה ולמדה אתו, והוא מכיר אותה משחר ילדותה. כל המחקרים בתחום זה מלמדים על אחוזי ההתבוללות גבוהה במקום שאין בו שנאה או במקום שהיהודים אינם מבודדים על רקע דתם. במקום שהם מאוימים וסובלים מאנטישמיות דבקותם בדתם ובתרבותם גבוהה מכל מקום אחר שהם מרגישים בו כמו ביתם הטבעי.

הדאגה של אברהם היא אמיתית: הקושי לשמור על הייחודיות והבדלנות של צאצאיו כנען שנשלטת על-ידי המקומיים. הוא חושש שכבר בדורו יהיה קשה לסרב לחיים משותפים עם המקומיים בלי סיבה שנראית לעין. הפתרון ניתן בתשובת הקב"ה: צאצאיך ירדו למדינה אחרת, ובה ירגישו בניכור, ושם הקב"ה יגרום להם בדלנות מאולצת באמצעות השעבוד. מעמד מנוכר, שעבוד והתנכלות ממחישים לכל ילד יהודי שהוא אינו שייך למקום ושונה מתושביו. ניכור זה ישמור על ייחודם כעם נפרד ויוביל אותם חזרה אל הארץ המובטחת. אך בזה אין די, כי ההכרה בשוני ובניכור אינם יוצרים תחליף לתרבות המקומית, ואין בהם די כדי ליצור עם שממשיך ללכת בדרכי אבותיו! דרושה דת ותרבות ייחודית שבכוחה לשמור את ייחודם של צאצאי אברהם לדורי דורות.

תשובת בעל המדרש, כפי שהסביר רש"י, מלמדת על הקרבנות / הכפרות כפתרון לחששו של אברהם. הקרבנות מסמלים את התורה, כפי שנאמר: "זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלוואים ולזבח השלמים" (ויק' ז:לז), והמדרש מסביר: "כל העוסק בתורה כאלו מקריב עולה ומנחה וחטאת ואשם".⁶

הקרבנות, שהם ביטוי לקשר הפרטיקולרי של עם ישראל לקב"ה ולארץ ישראל, מסמלים את התורה ואת טיב הקשר של הקב"ה וצאצאי אברהם. התורה תבטיח לדורות את קיומם כעם, תשמור על המשך דרכו של אברהם, ובה טמונה הנוסחה שמבטיחה את המשך הקשר גם כאשר צאצאיו יסטו מדרכו. הקרבנות הם הכפרה על החטאים, וכפרה זו שומרת על החזרה לדרך האבות ושמירה על הזכות לארץ המובטחת.

לסיכום: אברהם חרד אם צאצאיו ילכו בדרכו. החשש הוא לא רק לדורות הקרובים אלא לכל הדורות.

הנוסחה שנקבעת בברית בין הבתרים קובעת שני קריטריונים לשמירת ההבטחה של הקב"ה: האחד –

⁵ בראשית רבה (וילנא) פרשת לך לך, פרשה מד.

⁶ פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) ויק' פרשת צו.

בדלנותו של עם ישראל באמצעות צווים שלא מאפשרים התבוללות והיטמעות בקרב העמים כפי שקרה לכל העמים הקדמונים שנעלמו מההיסטוריה האנושית, והאחר – אלמנט הכפרה שמתבסס על ההנחה שאין צדיק אשר יעשה טוב ולא יחטא. תכונה אנושית זו עלולה להרחיק את צאצאי אברהם מדרכו אם אין כפרה על סטייתם מהדרך וכך לאבד את הזכות על ארץ ישראל. הפתרון ניתן בתורה שעתידים לקבל בהר סיני. היא מסדירה את דרכו של החוטא על ידי שתמיד יוכל לכפר על מעשיו ולשוב אל חיק משפחת האבות. כך תישמר לעד ההבטחה על הארץ ועל בחירתו של עם ישראל לעם ה'.